

OSMANLI DEVLETİ'NDE MADEN İDARESİ

Ali Arslan

Giriş

İnsanlık tarihinin taş devrinden sonra maden devrine geçtiği, bu maden devrinin bakır, tunç ve demir diye üçe ayrıldığı genel olarak kabul edilmektedir. Tarihte, devletlerin kurulması ve yükselmesinde en önemli etkenlerden birisi ordu ve onun kullandığı silahlardı. Silah yapımında madenlerin kullanılmasının orduların daha kolay zaferleri kazanmasında büyük rol oynadıkları da malumdur. Madenleri kullanan toplumların da refaha daha kolay eriştikleri de bilinen bir husustur. 18. yüzyılda kolay ve iyi çelik üretilmesiyle de, insanlık tarihi demirden daha kullanışlı çelikle, motor çağı diyebileceğimiz bir döneme girmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Yükselme Döneminde Madenlerin Önemi Kavramaları ve İşletilen Madenler

Osmanlılar yükseliş döneminde, maden işletmelerinin devletin mukadderatı açısından ne derece ehemmiyetli olduğuna müdrik idiler. Madenler sınırların genişletilmesi hareketlerinde de yönlendirici bir vasıf taşımaktaydı. Mesela Osmanlı Devleti sınırları dâhiline alınmadan önce de işletilen Kastamonu Küre Bakır Madenlerinin zabt edilme safhalarında bu durum açıkça ortaya koymaktadır. Şöyle ki, 1423'de Candaroğulları'nın elinde bulunan Küre Bakır Madenlerini işgal eden II. Murad(1421-1451)'ın sulh için Kasım Bey'den istedikleri arasından bakır madeni hasılatının bir kısmının Osmanlılara terki de vardı. Anlaşma da bu suretle yapılmıştı¹. Fatih'in Candaroğulları Beyliği'ni ortadan kaldırış sebepleri arasında Kastamo-

¹ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, Ankara 1982, s. 86.

nu'da bulunan ve Osmanlıların ihtiyacını karşılayacak, hatta İran ve diğer doğu memleketlerine ihraç edilebilecek kadar bakır çıkarılan Küre Maden Ocaklarının orada bulunmasıydı². Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'i bozguna uğratmak için uyguladığı iktisadî ablukanın en önemli bölümünü Osmanlı Devleti'nden demir ve bakır madenlerinin gitmesine engel olması oluşturmaktaydı³.

Osmanlıların, daha önceden işletilen ve sonrasında kendilerinin keşf ettikleri madenler ile cinsleri hakkında kısaca şu bilgileri sıralayabiliriz; Bereketi madeninde kurşun, altın ve gümüş; Bozkır'da kurşun, altın ve gümüş; Bilecik'te demir ve kurşun; Balye'de gümüş ve kurşun; Elbistan'da bakır; Ergani'de bakır, altın ve gümüş; Gerger ve Şinu(Malatya)'da simli kurşun; Gümüşhacıköy'de gümüş; Gümüşhane ve Espiye'de bakır, altın ve gümüş; İnegöl'de gümüş; Keban'da bakır, altın ve gümüş; Kığı'da demir; Küre'de bakır; Kütahya'da gümüş; Nif(Kemalpaşa)'te simli kurşun ve gümüş; Sarıçam'da (Adana'da) demir; Şarkî Karahisar'da simli kurşun ve Ulukışla'dan gümüş madenleri çıkarılmaktaydı.

Rumeli'de, Gümüllü'de kurşun ve gümüş, Bosna'da Kemengrad madeninde bakır, Üsküp sancağındaki Karatova'da kurşun ve gümüş, Novobred'de gümüş, Samako'da demir, Sidrekapsi'de kurşun ve gümüş, Sarıyar'da bakır, Vılçitrın'da gümüş ve kurşun madenleri işletilmekte idi⁴.

Osmanlı Madenlerinin Hukukî Statüsü

Osmanlı Devleti'nde mevcut madenlerin mülkiyeti İslam hukukuna göre belirlenmişti. Maden bulunan araziler dört kısma ayrılmaktaydı. Birincisi herkesin istifade edeceği metruk arazilerdi. Bu arazilerde bulunan madenin beşte biri devlete ve geriye kalan bulana aitti. İkincisi kısım devlete ait olan araziydi. Bu çeşit arazide madenlerin tamamı devlet hazinesine ait olup devlet tarafından işletilirdi. Üçüncüsü vatandaşlara ait mülk arazileriydi. Bu tip arazilerde bulunan madenlerin beşte biri devlete, geriye kalanı ise mülk sahibine aitti. Dördüncüsü, vakıf arazisi olup, bu madenlerin de beşte biri devlete ve geriye kalanı da vakfın geliri sayılırdı.

Metruk arazilerde bulunan madenleri bulan işletirdi. Mülk ve vakıf arazilerdeki madenleri işletilmesini ise mülk sahibi ve vakıf yetkilileri gerçekleştirdi. Osmanlı Devleti'ndeki madenlerin büyük çoğunluğu devlete ait

² Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, II, İstanbul 1977, s. 141.

³ A.g.e., s. 155.

⁴ Ercüment Balcı, Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi ve İmtiyazlar, (İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış YL tezi), 1994, s. 10-11.

madenlerdi. Bundan dolayı maden işletmesi denince Osmanlı Devleti'nde akla gelen de bu madenler olmaktadır⁵.

Osmanlı Madenlerinin İdare Şekilleri

Osmanlı Devleti'nde, madenler, genel olarak iki tarzda idare olunuyordı; a-Emaneten. b-iltizamen. Belli bir üretim kapasitesine ulaşan madenler birer mukataa kabul edilirdi. Mukata'alar; "hazineye vâridat temin eden"⁶ müesseselerdi. Herhangi bir mukata'ayı işletecek devletin memuru ise ona emin, bu şekil idare tarzına da emanet denilmekteydi. Madeni işletenin resmi bir vasfı yok ise buna da mültezim denirdi. Bu tarz idare için ise iltizam tabiri kullanılmaktaydı. Eminler devlet işletmeciliğini mültezimler ise özel teşebbüsü temsil ediyorlardı. Emanetle idarede kâr-zarar devlete aid olup, işletmenin başında, ücretli bir memur bulunurdu. Başarılı olan eminlere ek ödemeler de yapılırdı. İltizam tarzında ise devlet madenin son yılki gelirini en düşük değer kabul ederek ihaleye çıkarır ve en fazla veren, güvenilir ve iyi idare edebilecek şahsa veya şahıslara madeni iltizama verirdi.

Maden mukataalarında uygulanan işletme tarzları devamlı olmayıp, bazen değişiklikler gösterebiliyordu. Yani devlet hangisini daha uygun görürse, o şekilde işlettirirdi. Tabi kimsenin iltizama almadığı zamanlarda, madenler mecburi olarak emaneten idare olunuyordu.

Osmanlılarda kuruluş döneminden itibaren, emaneten idare tarzı tekâmül ederek, özel bir statüye kavuşmuş ve yeni bir şekil olarak "Serbestiyet" tarzı ortaya çıkmıştı.

Emanet Sisteminin Gelişme Seyri

Osmanlı Devleti'nde muafiyetle maden işletilmesinin daha ilk dönemlerden itibaren uygulanmaya başlanmıştı. Şöyle ki, II. Mehmed (1451-1481) veya II. Bayezid(1481-1512) tarafından verilen bir hükümde; babası tarafından Sidrekapsi Madeninde çalışan gayr-i Müslimlere verilen "Karatova Kanannamesi üzerine kanûnname hükmü" kendisine arz edildiğinde, bunun, "müsellam ve mukarrer" olduğuna karar vererek, "Kanunname hükmü"nü yeniden teyid ile yürürlükte kalmasını sağlamıştı. Hükme göre; bu gayr-i Müslimler, yerde biten ne olursa bunun "'ondasını" vermeye devam etmeleri, fakat harac, salariye, ispenç ve celeb'den muaf oldukları tasdik

⁵ Ercüment Balcı, a.g. tez, s. 12-13.

⁶ Halil Sahillioğlu, "XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darbhâne Mukata'aları", İktisat Fakültesi Mecmuası, XXIII/1-2, İstanbul 1962, s. 146-147.

edilmişti⁷. Diğer bir örnek ise şudur. 973(1565-66) da, Erzurum'da dört kıt'a Şab madenlerinde çalışan 23 köy ve mezâri ahalisi "cizye ve ispenç ve behre ve rûsûm-ı sâire acemioğlanı ve avârız ve kürekçi ve tekâlif-i örfiyeden muâfiyetle kadimden Şab işlerler" idi. Fakat aynı yıl, bir fermanla bu muafiyetler madenciler üzerinden kaldırılarak, muaf oldukları vergiler devlet için zabt olunmuştu. Şab madenleri ise ırgadlarla işletilmeye başlanmıştı. Çok geçmeden, 976/1568-69 da bu tarzdan vazgeçilmiş, bunun, hem devlet hem de reâyaya daha faydalı olduğuna karar verilerek tekrar eski sisteme dönmüştü. Muâfiyetler eskiden olduğu gibi "defter-i cedit"e kayd olunmuştu⁸.

Farklı madenlerde olsa da madencilerin mu'âf oldukları vergilerin oranında, yaklaşık bir asır önceye göre büyük bir artış olduğu anlaşılmaktadır.

İlk devirlerde maden yöneticilerinin zor kullanma yetkilerine sahip olmaları ilk dönemlerde mevcûd nizâmın korunması veya yürütülmesi için merkezden tayin edilen "yasak-kulu"na, selahiyetlerini bildiren bir de hüküm veya yasakname verilirdi. Maden mukataası yöneticileri, ihtiyaç olduğunda yasakname ile beraber yasak-kulu tayinini sağlayabilirdi⁹. Yasaknamelerde, yasak-kulunun ne gibi vazifeleri olduğu belirtilirdi. Kısaca yasaknameleri şunları ihtiva etmekteydi:

Yasak-kulları;

- 1- Madenlerin kuyu ve carhlarını işletip çalışmayan işçilerin hakkından gelecekler.
- 2- Madenlere olacak müdahaleleri önleyeceklerdi.
- 3- Münasib olan kimseleri getirtip madeni şenlendireceklerdi.
- 4- Madenlerden hâsıl olan madeni muayyen kâlhânelerde, bizzat kendilerinin kontrolünde kâl edilecekti.
- 5- Hâsıl olan madenleri, Darbhaneye göndererek, başka yerlere maden götürülmesine engel olacaklardı.
- 6- Kalpazanlığı sabit kadılara bildirip, suçu "şer'ile" anlaşılırsa gerekli cezayı, tatbik edeceklerdi¹⁰.

Yasak-kulları, bu vazifelerini ifa ederken, o vilâyetin sancak beyi, kadıları, subaşları, na'ibleri ve "yerlerinde duran adamları" tarafından gerekli yardımlar yapılacaktı¹¹.

⁷ Kânûnnâme-i Sultani Ber-Müceb-i Örf-i Osmanî, Ankara 1956, s. 10.

⁸ BOA, Tapu Tahrir, 478, s. 63-64.

⁹ Kanûnname-i Sultani, s. XV.

¹⁰ A.g.e., s. 3-16.

¹¹ Aynı eser, s. 5-6, 11, 13, 16.

Görüldüğü gibi, cevherin yeraltında çıkarılıp işlenmesi, işçilerin düzenli çalışması, yoksa gerekli işçilerin temini, madenleri müdahalelerden koruyarak huzurun tesisi, kalpazanlık gibi suçlarda kadıların verdiği hükümlerin tatbik sahasına konulması gibi büyük yetkilerle donatılan Yasakçıların yardımcıları ise, o bölgenin en büyük idarî, adlî ve askerî şahsiyetleri idi. Bu dönemde maden idarecilerinin yetkileri çok sınırlı ve nüfuzları ise hemen hemen yok gibiydi. Madenlerde çalışan bir işçinin günlük çalışmasını düzenli şekilde yürütmesi ile dahi merkezî hükümetin meşgul olması gerekiyordu.

Osmanlı Devleti'nde, ilk dönemlerden itibaren madenlerde çalışanlara uygulanan muafiyet tarzı, 10 Rabiülevvel 1082/ 12 Temmuz 1670 tarihinde Küre-i nühas Mukataası eminine gönderilen bir hükümden anlaşıldığına göre, yepyeni bir şekil almıştı. Şöyle ki, Küre-i nühas Mukataası emini; Küre-i memure ve Azdavay kazaları ahâlisinin bir kısmı maden hizmetleri mukabilinde tekâlif-i şakka'dan muaf ve "minküllî'l-vücûh serbest" olduklarını, bundan dolayı Mîr-i Mîran adamları, mütesellim, subaşılar ve sair ehl-i örf'den hiç kimsenin "dahl ü taarruz" etmemeleri gerektiği, bu meyanda birçok "evâmîr-i şerîfe" verildiği hâlde bunların hâlâ müdahale ve rencideden çekinmediklerini beyan ederek, bu meselenin çözümü için emri şerif verilmesini arz etmişti. Bu müracât üzerine Hazine-i Amire'deki defterlerde bulunan kayıtlar incelenmiş, Küre-i memûre ve Azdavay kazalarında madene bağlı reayanın madene lazım gelen muayyen odun, tahta ve kömür hizmeti karşılığında "mefrûzü'l-kalem ve maktu'u'l-kadem serbest" oldukları görülmüştü. Eminin talebine uygun olarak o andan sonra da madene bağlı reayanın "kadimden maden-i nühas hizmetlerinde oldukları mukabelesinde" serbest olacakları, hiç kimsenin "hilaf-ı şer' u kânun ve mugâyır-i defter ve emr-i hümayûn" bir harekette bulunmamaları için hüküm verilmişti¹².

Yayınlanmış vesikalarda ve görebildiğimiz arşiv vesikalarında "serbesti" kaydına rastladığımız ilk vesika budur.

Eminlerin Madenlerdeki Statüleri

Eminin Tayini ve Tayin Şartları

Osmanlı Devleti'nde maden mukataaları, genellikle özel bir statüye kavuşturularak, tam bir serbestiyet ile Defterdarlığın bir şubesi olan Darbhane-i Âmire Nezareti'nden tayin edilen ve bir devlet memuru olan eminler

¹² Küre-i nühas maden mukataası eminine gönderilen hüküm için bkz: Talat M. Yaman, Tarih Vesikaları, IV/4, İstanbul 1940, s. 67-68.

vasıtasıyla idare edilirdi. Tayin edilen eminin vazîfe süresi bir yıl idi¹³. Süresi sona eren eminin görevine devam edip etmeyeceği, yeni tayin olunacak şahsın kim olacağı, vasıflarının ne olması gerektiği, madenin nasıl problemleri olduğu ve bu memuriyetin üstesinden kimin hangi şartlarla gelebileceği, Darbhane idarecisi tarafından bir takrirle Defterdara bildirilirdi. Bu teklif, hükümet tarafından uygun görülürse Padişahın da tasdikinden sonra, eminin tayini hakkında bölgede vazife yapan valilere, beylere ve kadılara ferman veya hükümler yazılırdı. Defterhane ve Başmuhasebe'ye de kayıtları yapılırdı¹⁴. Ayrıca tayin olunan şahsa, vazifelerinin ne olduğunu bildiren bir berat da verilirdi¹⁵.

Bazı hallerde, idarenin bir birimi olan Darbhane müessesesi yanında, bir baskı gurubu olarak ulemâ, sulehâ ve a'yânların emînleri tayininde dolaylı rol oynadıkları gibi, naib ve maden ustabaşlarının da istek ve görüşleri emînlerin tayinlerinde etkili olabiliyordu. Ayrıca emîn zamansız azl edildiğini iddia edip, haklı olduğunu ispat da eder ise tekrar ta'yinini sağlayabilirdi¹⁶.

Madenlere emîn tayininde maden ahalisinin vaziyet ve istekleri de göz ardı edilmezdi. Makul ve haklı istekleri yerine getirilerek, gerektiğinde maden emîni azl edilerek yeni emîn tayin olunurdu¹⁷. Hatta emînlerin tekrar tayinlerinde, madenci ve maden ahalisinin hoşnut olmasının rolü büyüktü. Mesela, 1220/1905-1906 tarihinde Gümüşhane madenleri emîni Ahmed Ağa, madenleri hem iyi işletmiş hem de korumuştur. Re'âyâ perver olan bu zattan,

¹³ Maden mukata'alarında, olağanüstü bir vaziyet meydana gelmediğinde, bazı madenlerde Mart'tan Marta olmak üzere en fazla bir yıl süre için emîn tayin edilmekteydi; BOA, CD 182, 385, 2034, 2355, 2857.

¹⁴ BOA, CD, 182, 385, 474, 2034, 2355, 2724, 2857.

¹⁵ II. Osman'ın (1618-1622) bir fermanında, Bursa'ya bağlı İnegöl gümüş madeni emînliğine sipahiyandan Mehmed'in tayin olunduğu ve beratının verildiği kaydedilmişti; BOA, BOA, İbnulemin, Ma'âdin, 45.

¹⁶ 1172/1758-1759 senesinde Gümüşhane maden mukataasında zimmet hesapları ile maden müteferrikasının hesapları Mart'tan Mart'a görüldüğünü, Gümüşhane sakinlerinden ulemâ, sulehâ, vilayet a'yânları ve ma'adin ustabaşısı naibe gelerek bildirmişlerdi. Bunlar, azl edilen emînin, Mart'a kadar görevde kalması gerektiğini belirtmişlerdi. Naib de bu durumu İstanbul'a intikal ettirmişti. Eski emîn de aynı gerekçelerle merkeze müracaatta bulunmuştu. Bu başvuruları değerlendiren hükümet, yeni emîni görevden alarak Mart'a kadar eski emîni tekrar işbaşına getirmişti; BOA, CD, 2840 1,2,3, 4.

¹⁷ Gurre-i Safer 1124/10 Şubat 1712'de Amasya Kadısı, Gümüş ve Gümüşhacıköy kazası naibine gönderilen bir fermanın anlaşıldığına göre, Gümüş ve Gümüşhacıköy madenleri emîninin elinde bu madenlerden başka hiçbir şey kalmadığı, bundan dolayı da madeni tavattun ederek kazânın perişaniyetine sebep olacağı endişesi ile, maden ahalisi hükümete müracaat ederek, emînin görevden alınması ve başka mütedeyyin bir kimsenin emîn tayinini istemişlerdi. Hükümet tarafından istekleri kabul edilmiş ve emîn azl edilerek yeni bir emîn tayin olunmuştu; BOA, CD, 839.

madenciler ve maden ahâlisi memnun olduklarını hükümete bildirmişlerdi. Bunun üzerine Ahmed Ağa ibkâen tayin olunmuştu¹⁸.

Madenlere iltihak olunan yerlerle beraber büyük bir alanı içine alan maden bölgelerinde, maden işlerine olabilecek müdahaleleri önleyecek, madenin işletilmesini sağlayarak madenci ve ahâliyi her türlü zulümden koruyacak ve bütün işlerini bizzat yürütecek olan eminlerin¹⁹ maden işletmesinin idaresinde muvaffak olabilmesi için “kaviü'l-iktidar” olmaları gerekiyordu²⁰

Serbestiyet üzere idare edilen bir maden bölgesi, birçok mukata'a ve kazaları içerisine alıyordu. Eminin, maden yönetiminde başarılı olabilmesi için bölge idarecilerinden başka, bölgenin temâyüz etmiş şahısları, a'yânları ve mültezimleri üzerinde nüfuz sahibi olması gerekiyordu²¹.

Ahali, maden bölgesinde geniş yetkilere sahip eminin kendilerine yapabileceği zulümlerden korunmak gayesiyle hak ve hukuk tanıyan “mütedeyyin” bir şahsın emin tayin edilmesine taraftar oldukları da olurdu²². Merkezi idare de madenci ve ahâlinin haklarını her halükarda koruyan “re'âyâperver” bir şahıs olmasını, maden emini tayininde bir şart olarak kabul etmekte idi²³.

Eminin Görev Bölgesi

Serbestiyetle idare olunan bir madene tayin edilen eminler, sadece madenin yeraltından çıkarıldığı mahalli idare etmekle vazifeli değillerdi. Zira madenin işletilmesi için işçi tedariki, kömür, odun, kütük ve sair ihtiyaçların karşılanması için madene birçok kaza ve köyler ilhak edilirdi²⁴. Madenlere yaptıkları hizmetten dolayı, madene bağlı yerlerin de eminlerin idaresinde olduğu yazılan hükümlerde; “kâffe-i mülhakat ve muzafat ve mukâta'at ve maktu'at ve merbûtatiyle” gibi cümlelerle sarahetle belirtilmişti. Madenlere

¹⁸ Sadrazamın 12 Ramazan 1220/4 Aralık 1805 tarihli buyrulduğunu ihtivâ eden Darbhane nazırının takrirî; BOA, CD, 2724.

¹⁹ BOA, CD, 285, 385, 474, 755, 1517, 2034, 2355.

²⁰ BOA, CD, 385.

²¹ BOA, CD, 1691, 2355. 1174/1760-61 de yeni işletilmeye açılan Gümölcine madenin emini, maden sermayesinin çok olmasına rağmen bölgede nüfuzunun bulunmadığını belirterek, madenin iyi bir şekilde idare edebilmesi için, bölge ileri gelenleri, a'yânları ve mukâta'a sahiblerinin nüfuzlarına son verilmesi gerektiğini, maden hakkında merkeze gönderdiği tahriratında kaydetmişti; BOA, CD, 182.

²² BOA, CD, 839.

²³ 1120/1805 tarihinde, Darbhane nâzırı, Gümüşhane maden emini Ahmed Ağa'nın ibkaen tayinini isterken, bu şahsın, madeni iyi idare etmesi yanında diğer bir vasfının da reâyâperver bir zat olduğunu belirtmiş ve tayin gerçekleşmişti; BOA, CD, 2724.

²⁴ Mesela, bir ara Kastamonu-Küre-i nühas madenine Azdavay, Daday, Taşköprü, Hoşalay ve İnegöl kazalarına bağlı idi.

hangi şartlarla bağlı olursa olsun bütün işlerinin eminler tarafından görülmesi madenin serbestiyet şartlarından birisi idi²⁵.

Yeni keşfedilen bir maden işletilmeye açılırken, bu madenin işletilmesi için lazım olan ihtiyaçları temin maksadıyla, madenin büyüklüğüne göre köy, köyler veya kazâlar maden emânetine bağlanırdı. Bir maden işletilmeye yeni açılırken, Gümüşhane madeni gibi serbestiyetle idare olunan büyük madenler model olarak alınır ve yeni madene tatbik edilirdi²⁶. Daha önceleri işletilen madenlere de ihtiyaç olduğunda yeni yerler ilhak edilirdi²⁷. Herhangi bir yerin maden mukata'atına dâhil edilmesi Padişahın hatt-ı hümayûnu ile gerçekleşiyordu²⁸. Eminler, bu iltihaklar sayesinde maden çevresinde olan hükkam, zabitan ve ayanların yardımlarını da sağlayarak madeni düzenli ve devamlı bir şekilde işletmeye muvaffak olabilmekte, istihali artırabilmekteydi²⁹.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir maden iltihakları ile beraber bir emin vasıtasıyla yönetilmekle kalmamış, birçok iltihakı ve merbûtatı olan Gümüşhane, Ergani, Keban ve Tefvik madenleri gibi tek elden idare yoluna gidilmişti³⁰. Tabiatıyla serbestiyet üzere idare olunduğundan, maden bölgesi

²⁵ Bu konuda, az veya çok malumat eminlerin tayinleri ile ilgili hükümlerde yer almaktadır; BOA, CD, 182/2 385, 474, 839, 3074.

²⁶ Mesela, yeni işletilmeye açılan ve emin tayin edilen Gümölcine madeninde, emin, madende neler yapılması, hangi yerlerin madene ilhak edilmesi ve madenin çeşitli problemleri ile ilgili bir tahrirâtı İstanbul'a göndermişti. Bu tahrirat, hükümet tarafından değerlendirilip araştırıldıktan sonra Gülmölcine ve Yenice kadılarına ve Vilayet a'yânlarına hitaben 7 Ramazan 1174/12 Nisan 1761 tarihin de bir hüküm yazılmıştı. Hükümde; Merbatatı ile birlikte Gülmölcine madenlerinin bütün işleri emin vasıtasıyla serbestiyet üzere yürütüldüğü ve bunun hem devlet hem de madenci ve maden ahalisi için faydalı olduğu belirtilmişti. Gülmölcine madeninin de aynen Gümüşhane madenleri gibi idare olunması ayrıca emr edilmişti; BOA, CD, 182/1, 2.

²⁷ 25 Rebiülahir 4169/29 Aralık 1955 tarihinde Küre, Azdavay ve İnebolu kadılarına, Kastamonu mütesellimine yazılan bir hükümde kaydedildiğine göre 1229 senesinde Kastamonu voyvadalığından ayrılan İnebolu Kazâsı, Küre-i nühas madeni mukata'asına ilhak edilmiş ve bunun kaydı, başmuhasebeye ve Maliye Ahkâm defterlerine yapılmıştı; Yaman, a.g.e, s. 277-98.

²⁸ 22 Muharrem 1269/15 Ocak 1814 de Balye maden eminine gönderilen bir hükümde, Biga sancağına bağlı olan Gönen kazası bir hatt-ı hümayûnla Balye madenine ilhak edildiği kaydedilmişti; BOA, CD, 1694.

²⁹ Bereketli Madeni emini Abdurrahim Efendi 19 Cemaziyelahir 1194/22 Haziran 1780 tarihinde, Darbhaneye gönderdiği tahriratında madenin iyi bir şekilde idare olunabilmesi için diğer serbestiyetle idare olunan madenlerdeki gibi iltihaklar olması gerektiğini belirterek, bu sayede bölgedeki hükkâm, zâbitan ile ayanın da yardımlarını sağlayacağını ve bu sayede Bereketli Madenin istihsalinin Ergani ve Keban'ı geçmesi de onların seviyesine yetişeceğini beyan etmişti. Neticede hükümet tarafından Darbhane nazırına gerekeni yapması için emir verilmişti; BOA, CD, 242.

³⁰ BOA, CD, 474, 2355, 3074. Ayrıca Sakaoğlu, Kösepaşa Hanedanı, Ankara 1984, s. 61-62

ne kadar genişlerse genişlesin bir bütün olarak, eminler tarafından yönetilmekte ve geniş alanları içerlerine almaktaydı³¹.

Madenin işletilmesi ve bağlı olanlarla beraber geniş bir alanın da idaresi emine bırakılan maden bölgesinde iltizam ve ze'âmet yoluyla dahi olsa eminin yönetim bölgesine kimsenin müdahalesine izin verilmezdi. Hatta bu bölgede iltizama verilecek mukata'alar, iki tarafı mağdur etmeyecek bir fiatla maden eminine iltizama verilirdi³². Ze'âmet sahiblerinin haklarını tahsil edebilmesi de ancak emin tarafından tayin olunacak adamlar tarafından gerçekleştirilip, zeamet sahibine teslim edilirdi³³. Hatta madenin ihtiyacı olduğunda kale erlerine ocaklık olarak verilen mahallerde iltizama alınmak suretiyle eminin yönetim bölgesine dâhil edilirdi³⁴.

Kısacası maden bölgesi ne kadar geniş olursa olsun burası içten ve dıştan hiç bir müdahaleye meydan verilmeden emin tarafından idare olunurdu.

Madende Halef-Selef Hesablarının Görülmesi

Bir maden mukata'asına tayin olunan emin için yapacağı ilk şey, mukata'asına devir-teslim işinin halledilmesi idi. Hesablar görülürken eski eminin üzerinde olan bakaya kalan borçların mümkün olanları yeni emin tarafından kabul edilirdi. Fakat yeni emin tarafından kabul edilmesi mümkün olmayan bakaya ise eski eminin zimmetinde kalırdı³⁵. Madenci ile ahalinin zimmetinde kalan ve selefin üzerinde bulunan bakâya yeni emin tarafından yerli yerinden tahsil edilerek Darbhane-i Amire'ye teslim edilmesi maden kanun-

³¹ Mesela, 1208/1803-1804 senesinde Gümüşhane, Keban ve Ergani madenleri emini olan (BOA, CD, 447.) Yusuf Ziya Paşa'nın, serbestiyetle idare ettiği maden bölgesi hemen hemen Tirebolu (Giresun)'dan Ergani'ye kadar uzanan bölgeyi içine alıyordu.

³² Biga sancağının Gönen kazası mukâta'aları 1229/ 1814 senesinde serbestiyet şartlarına aykırı olarak, Balye Maden emininin başkasına iltizama verilmişti. Bunun üzerine 22 Muharrem 1229/15 Şubat 1814 tarihinde Balye maden eminine yazılan bir hükümle, bölgedeki mukâta'aların iltizam bedellerinin maden eminleri tarafından verilmek üzere, maden bölgesindeki bütün mukata'aların eskiden olduğu gibi maden eminleri tarafından iltizama alınması için kati emir verilmişti; BOA, CD, 1691.

³³ Mesela, Gümüşhane maden bölgesinde olan krom madencilerinin ekip-bıçtığı köyün öşürünü tahsile mutasarrıf olan Trabzonlu Kalcıoğlu Mehmed'in hakkını tahsil edebilmesi, köyün ya maden eminine "ilzâmı" veya onun tayin edeceği adamlar sayesinde gerçekleşebiyordu; BOA, CD, 2884.

³⁴ 23 Zilkade 1181/11 Mayıs 1768 tarihinde Diyarbakır valisine, Harput kadısına ve voyvodasına gönderilen bir hükümde; Van kalesi neferlerine ocaklık olarak tahsis edilen Harput mukata'ası mülhakatından 8 köyün eskiden beri maden eminlerine iltizama verildiği gibi, 1191/1767-1768 senesinde de, Keban ve Ergani madenleri emini Elhac Mustafa Paşa'ya iltizama verilmesi için emir verilmişti. Ayrıca maden çerçevesinde olup eminler tarafından iltizam olunan köylerin de yine Mustafa Paşa'ya iltizama verildiği belirtilmişti; BOA, CD, 2857.

³⁵ BOA, CD, 2788.

larındandı. Hükümet ihtiyaç duyduğunda eski eminin bakâyasını tahsil için mübâşir de tayin ederdi. Mübâşir defterde kayıtlı olan bakâyayı yeni emin marifetiyle tahsil ve Darbhaneye teslim edilmesine yardımcı olurdu³⁶. Devletin birer memuru olan eminlerin üzerinde kalan büyük orandaki bakâya, halefine bırakılmadığı gibi daha da sonraki eminlere intikal etmiyordu. Bu durum, eminlerin görev başında iken keyfi davranışlarını önleyecek bir mahiyet arz ediyordu. Yeni göreve başlayan eminin hiçbir borç altında olmaması, onun, rahat bir şekilde madeni idare etmesine zemin hazırlıyordu.

Eminlerin Vazifeleri

Geniş yetkilerle büyük bir alanı içine alan maden bölgesine tayin edilen eminin vazifeleri üç grupta toplanabilir.

Serbestiyet Sistemi İle İlgili Vazifeleri

Eminler; istikamet ve sadakat üzere³⁷ bütün maden bölgesini gerek madenin çıkarıldığı yer ve gerekse “merbûtat, muzafaat, maktu’at, mukataat ve mülhakatı” hiç bir ayırım yapmadan serbestiyet şartları çerçevesinde yönetecek³⁸, şâyet iki ayrı cins madenin mukata’ası uhdelere verilmiş ise, bunlar arasında ayrılık gözetmeden aynı şartları tatbik edeceklerdi³⁹.

Maden bölgesine ve işlerine valiler de dâhil olmak üzere ehl-i örf, a’yân ve ahaliden hiç kimsenin müdahalesine meydan vermeden, mukata’ayı sadece kendi reyleri ile idare edecek⁴⁰ ve maden bölgesindeki vergileri yine kendileri vasıtasıyla tahsil edilecekti⁴¹.

Ehl-i örf ve valiler tarafından, madenlerin serbestiyet şartlarına mugayir bir müdahale vukû’ bulduğunda, bunu, merkeze bildirerek gerekli tedbirlerin alınmasını sağlayacaklardı⁴².

³⁶ Gümüşhane madenleri eminine, kadısına ve mübaşire hitaben 7 Safer 1197/12 Ocak 1783 tarihinde yazılan bir hükümde; eski emin Seyyid Ahmed’e maden sermayesi olarak verilip Gümüşhane madenine bağlı mahallerde bazı kimseler üzerinde kalan 18110 guruş bakâyasının yeni emin Mustafa marifetiyle yerli yerinden tahsil edilerek Darbhaneye teslim edilmesi-nin “kavaid-i ma’âdin” den olduğu, buna göre hareket edilmesi ve bu konu için ta’yin olunan mübâşirin de Mustafa Paşa’ya gerekli yardımlarda bulunması emredilmişti; BOA, CD, 871.

³⁷ BOA, CD, 474, 2724.

³⁸ Bu ifâde, maden işletmeciliği ile ilgili pek çok belgede aynen geçmektedir. Bunlardan bazı-ları; BOA, CD, 182/2, 285, 474, 839, 1517, 2710 2840/4, 2884, 3074’ dendir. Ayrıca bkz; Yaman, a.g.e., s. 271.

³⁹ BOA, CD, 385.

⁴⁰ BOA, CD, 385, 475, 757, 839, 1517, 1923, 2355, 2724, 3074. Ayrıca bakınız; Yaman, a.g.e., 268.

⁴¹ BOA, CD, 755.

⁴² BOA, CD, 182/2, 474.

İşletilmeye karar verilen madenin açılması hususunda, hiçbir müdahaleye meydan vermeden⁴³, maden bölgelerindeki bütün mukata'alar, eminler tarafından iltizama alınacağı gibi⁴⁴ ze'ametler de ya "ilzâm" olunacak veya mutasarrıflarının hakkı yine eminler tarafından tahsil edilerek, onlara teslim olunacaktı⁴⁵.

Madenciler ve ahâli, eminler tarafından gereği gibi muhafaza olunarak⁴⁶ ahaliler ve ehl-i örf'ten kimseye ezdirilmeyip eşkiya tarafından yapılacak zulümlere engel olunacaktı⁴⁷. Şayet üstesinden gelemedikleri bir isyan veya eşkiya hareketiyle karşılaşılırsa, hükümete müracaat ederek, maden çevresindeki idarecilerin yardımlarını temin edeceklerdi⁴⁸.

Yeni eminler tarafından kabul edilmeyen eski eminin Darbhane'ye olan borçlarını, eğer ahâli ve madenci zimmetinde var ise, tahsil edip Darbhane'ye teslimi yeni eminler tarafından gerçekleştirilecekti⁴⁹.

Maden mukata'sının bütün işleri yanında, meydana gelecek davalar da eminler tarafından, kadı vasıtasıyla "ma'rifet-i Şer'le" görülüp⁵⁰, suçlu olanlar habs ve tedib edilecekti⁵¹.

Müslümanlar ile gayr-i müslimlerin birbirinden ayırd edilecek şekilde giyimmelerini de eminler temin edecekti⁵².

Eminlerin Maden İstihsali İle İlgili Vazifeleri

Gerekli sermayesi temin edilen eminler, bunu yerli yerinde zayi etmeden kullanarak⁵³ bir önceki seneye göre istihsali arttırmaya çalışacaklardı⁵⁴. Bunun için, yeni mağara ve kuyular açıp külliyetli cevher ihraç ettireceği gibi⁵⁵ eski mağara ve kuyuların da işletilmesi için gerekli tedbirleri alacaklardı⁵⁶. Eminler, çıkarılan hammaddeyi, saf hale getirmek için gerekli olan furunlar

⁴³ BOA, CD, 757.

⁴⁴ BOA, CD, 1691.

⁴⁵ BOA, CD, 2857, 2884.

⁴⁶ BOA, CD, 83, 2034, 2710, 2884, 3074.

⁴⁷ BOA, CD, 182/2, 474, 839, 2355, 2885.

⁴⁸ BOA, CD, 1192, 1923.

⁴⁹ BOA, CD, 871, 2840.

⁵⁰ BOA, CD, 183/2, 1517, 1853, 1923.

⁵¹ BOA, CD, 182/2; Yaman, a.g.e., 273-276.

⁵² Refik, a.g.e., s. 35-36.

⁵³ BOA, CD, 810, 2355.

⁵⁴ BOA, CD, 385, 474, 839, 2355.

⁵⁵ BOA, CD, 474, 839 2710, 2724.

⁵⁶ BOA, CD, 1907.

inşa veya tamir ettirerek, cevherin ayrıştırılmasını sağladıktan⁵⁷ sonra kal edilerek, her madeni cinsine göre bir külçe haline getirilmesini temin edeceklerdi. Şayet maden mahallinde kalhane yoksa cevherin başka yerde kâl edilmesini sağlayacaklardı⁵⁸. Cevherlerin ihraç ve tasfiyesi yapılırken ihtiyaç duyulan kömür, kütük, ağaç ve sair ihtiyaç malzemelerin temin edilmesi eminlerin vazifelerinden birisiydi⁵⁹.

Hangi kuyunun kime aid olduğunu, kadı'nın temessükü ile beraber bir tezkere vererek, tespitini sağlayan⁶⁰ eminler; külçe haline getirilen madenlerden devletin hakkı olan beşte birini⁶¹ veya onda birini⁶² tahsil ettikten sonra geriye kalan madeni, kadı ve maden ahâlisi önünde, madenciler arasında hisselerine göre paylaşırlardı⁶³. Eğer madenlere devletin ihtiyacı var ise, madencilerin hisseleri de başkalarına sattırılmayıp, tamamı devlet adına cari fiat üzerinden eminler vasıtasıyla satın alınırdı⁶⁴.

Gerek devletin hissesi ve gerekse madencilerden devlet hesabına satın alınan madenler, bölge şartlarına göre bazen kara, bazen deniz, bazen de hem kara hem de deniz yoluyla nakl edilerek İstanbul'da Darbhane-i Amire'ye teslim edilmesi de eminler tarafından gerçekleştirilirdi⁶⁵.

Eminlerin Madende Çalışanlarla İlgili Vazifeleri

Madenin ve çalışanların muhafazası için bölgedeki hâkimlerin tayin ve azilleri, eminlerin merkeze arz etmesi ve tasdik olunması ile gerçekleşirdi⁶⁶.

İfrazcılığın boşalması halinde, bir kimsenin tayini veya ehliyetsiz bir kişinin vazifeden alınarak, yerine vasıflı yeni bir şahsın tayini ancak eminlerin arzı ile olabilirdi⁶⁷.

Prüstad usta ve işçisinin yetiştirilmesini sağlamak, eğer bu maden bünyesinde gerçekleştirilemiyor ise başka madenlerden getirilmesi temin etmek teminlerin bir diğer vazifesi idi⁶⁸.

⁵⁷ BOA, CD, 2355.

⁵⁸ BOA, CD, 385.

⁵⁹ BOA, CD, 1882/1-2, 2355; Refik, a.g.e., s. 39.

⁶⁰ Özbilen, a.g.e., s. 13-14.

⁶¹ BOA, CD, 385.

⁶² Özbilen, a.g.e., s. 18.

⁶³ A.g.e., s. 18.

⁶⁴ BOA, CD, 385.

⁶⁵ BOA, CD, 385, 474, 839, 1882, 1885; Refik, a.g.e., s. 22, 29-30.

⁶⁶ Refik, a.g.e., s. 39-40.

⁶⁷ BOA, CD, 2931.

⁶⁸ BOA, CD, 83.

Madenlerde daimî işçi dışında, ihtiyaç vukû bulduğu zaman, yeteri kadar “rençber” tabir olunan işçilerin temin edilmesi⁶⁹ ve ücreti nakden verilmek şartı ile madenlerin herhangi bir ünitesinde çalışan işçilerin ücretlerinin tespit edilip, ödenmesi yine eminlerin bir görevi idi⁷⁰.

Madenlerde esirler çalıştırılıyor ise, bunların gereği gibi muhafaza olunarak tekrar İstanbul'da Tersane-i Amire'ye tesliminin gerçekleştirilmesi de eminlere aidi⁷¹.

Madenci ve ahalinin muafiyetlerine mugâyir hareket etmemek ve ettirmemek vazifesi de üzerlerinde olan⁷² eminler, bunlardan toplanması gereken mâl-ı mîrî, mübaşiriye, harç ve imza gibi vergiler, yine kendilerinin emri ve “ma'rifet-i Şer'” ile kaza ve köylere tevzi ettirilip, tahsilini gerçekleştirenlerdi⁷³.

Maden ahalisinden kömür, kütük temini karşılığında muafiyete sahip olanların, bunun yerine, muaf oldukları vergileri maden eminlerine vermele-ri durumunda, zimmetlerinde bu vergiler kaldığında, bunların toplanması⁷⁴ ile madencilerde kalan sermaye akçesinin tahsili ve hiç kimseden fazla bir şey talep etmemek ve ettirmemek⁷⁵ eminlerin vazifeleri arasında idi.

Yukardakilerden anlaşılacağı üzere, madenlerin yeraltından çıkarılıp, tasfiye olunarak Darbhaneye tesliminden, maden ahalinin korunması ile madenin en büyük işinden en küçük işlerine kadar her şey sebestiyet şartları muvâcehesinde eminlerin uhdesindeydi.

Eminlerin İbkası

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bir yıllığına tayin olunan eminler, kendileri ve hükümetin istemesi halinde görevlerine devam edebilirlerdi. Tatbikat-taki bazı misalleri şunlardır; 1145/1635-1636 senesinde, Elbistan kazasının Ahsendere mevkinde bulunan bakır madeni eminliği Maraşlı Rıdvanzâde Ali'ye tercih olunmuştu. 1146/1636-1637 senesinde de aynı şahsın madeni “imâl ve imrârına” talib olması üzerine yeniden emin tayin edilmişti⁷⁶. 1212/1797-1798 yılından itibaren Keban, Ergani ve Tefik madenleri emane-

⁶⁹ Yaman, a.g.e., s.270.

⁷⁰ BOA, CD, 1807.

⁷¹ BOA, CD, 2623; Yaman, a.g.e., s. 269, 270, 272-276.

⁷² BOA, CD, 2623; Yaman, a.g.e., 269, 270, 272-76.

⁷³ CD, 1517.

⁷⁴ T.S.M.A. Ş.S., 1805, v. 7a, 146, 15a.

⁷⁵ BOA, CD, 1197.

⁷⁶ Evâil-i Şevval 1146/25 Şubat 7-8 Mart 1637 tarihinde Maraş beylerbeyi ve vilayet ayânlarına hitaben yazılan hüküm; Refik, a.g.e., s. 37.

tini üzerinde bulunduran ve hâlâ sadrazam bunan Yusuf Ziya Paşa'nın bu madenleri vekil nasb ederek idare ettiği ve bunda muvaffak olduğuna işaret eden Darbhane nazırının, 1216/1801-1802 senesinde de, bu madenler emânetinin Y. Ziya Paşa'ya yeniden tevcih edilmesini istemesi üzerine, ibkaen tayini kabul olunmuştu⁷⁷.

Eminlerin ibkaen tayinlerinin hangi şartlara bağlı olduğunu 1220/1805-1806'de meydana gelen bir ibka münasebetiyle ortaya çıkmıştı. Şöyle ki, Gümüşhane madenleri emini Ahmed Ağa, madenleri istikamet ve sadakat üzere idare ederek bir taraftan istihsâlin artması için yeni mağaralar açmış, diğer taraftan da madenci ve maden ahalisini, her türlü saldırı ve zulümden korumuştur. Re'âyâperver olan Ahmed Ağa'dan memnun olduklarına dair ahalinin arzı ile kadının i'lâmı hükümete iletilmişti. Darbhâne nazırının da eminin ibkasının uygun olacağını bildirmesi üzerine Ahmed Ağa yeniden emin tayin olunmuştu⁷⁸. 1130/ 1717-1718 yılında Keban, Ergani ve Tevfik madenlerinin emini olan Hafız Mustafa Paşa, ahali ve madencileri koruyup rahatlarını sağladığı, bütün mebûtatiyle birlikte madenlerin işlerini görüp madeni iyi bir şekilde idareye muvaffak olmuştu. Bundan dolayı, Darbhane nazırının Mustafa Paşa'nın ibkası için yaptığı teşebbüs, münasib görülmüştü⁷⁹.

Bunlardan da anlaşılacağı gibi, madenlerin istihsâlini arttıran, madenin bütün işlerini vukufiyetle görebilecek iktidara sahip olan ve ahali ile madencilerin hak ve hukukunu gereği gibi muhafaza eden eminlerin görevlerine ibkaen devamı, ya eminlerin talip olup merkezi idarenin de kabul etmesi ve yahut da maden mukâta'alarını idare eden Darbhâne nazırının uygun görmesi ve Defterdar tarafından hükümete intikal ettirilip, tasdik olunmasından sonra gerçekleşebiliyordu.

Vekâleten İdare

Maden mukata'alarına emin tayin olunan şahısların başka görevleri dolayısıyla madenleri fiilen idare edememesi halinde, eminler tarafından bir vekil tayin olunurdu. Bu Darbhane nâzırının teklifi ve hükümetin tasdiki ile gerçekleşirdi. Mesela. 1216/1801-1802 senesinde, Yusuf Ziya Paşa tarafından vekil vasıtasıyla idare olunan Keban, Ergani ve Tevfik madenleri emniyetinin ibkasına ve eskiden olduğu gibi vekil tayiniyle idaresinin uy-

⁷⁷ Sadrazamın 15 Şaban 1216/21 Aralık 1801 tarihli buyrulduğunu ihtiva eden Darbhane nazırının takrir: BOA, CD, 285.

⁷⁸ Sadrazamın 12 Ramazan 1220/4 Aralık 1805 tarihli buyrulduğunu bulduğu Darbhane nazırının takrir: BOA, CD, 2724.

⁷⁹ Sadrazamın 27 Muharrem 1230/9 Ocak 1815 tarihli buyrulduğunu ihtiva eden Darbhane nazırının takrir: BOA, CD, 2710.

gun olacağı hususundaki Darbhane nazırının hükümete yaptığı teklif kabul edilmişti⁸⁰. Bu madenleri Mart'ın başlangıcından itibaren bir seneliğine Yusuf Ziya Paşa'nın yerine idare edecek olan vekil; aynen maden emini gibi, madenleri iyi bir şekilde işletecek, madeni, madencileri ve maden ahalisini içten ve dıştan her türlü saldırı ve zulme karşı koruyacak, hâsıl olan madeni Darbhaneye teslim edecekti⁸¹. Kısacası serbestiyetle idare olunan maden mukata'alarında eminlerinin yapmakla mükellef oldukları her şey vekiller tarafından icra olunacaktı.

Eminlerin Mükâfatlandırılması ve Cezalandırılması

Tayin olundukları maden mukata'alarında vazifelerini hakiki olarak yerine getiren maden eminleri iki tarzda mükâfatlandırılmakta idi. Bunlardan birisi ibka faslında da görüldüğü gibi ibkaen eminlerin tayinlerinin yapılmasıydı. İkinci tarz ise görevini başarı ile yerine getiren emine pâyeye verilmesi ve bazı maddi tahsisat da ayrılmasıydı. Bunun en güzel bir misali 1234/1818 tarihinde Gümüşhacıköy madeninde meydana gelmişti. Gümüşhacıköy maden emini Osman Ağa, madeni işletmede gösterdiği gayret ve başarısından dolayı, Darbhane nazırının teklifiyle, Osman Ağa'ya Kapucubaşılık payesi verilmesi ve bu şahsın hazineye teslim edeceği 300 akçeden 150 akçesinin yevmiye olarak kendisine verilmesi idi⁸². Böylece devlet, maddi ve manevi olarak eminleri mükâfatlandırarak, mükellefiyetlerini tam olarak yerine getirdiğinde değerinin devletçe takdir edileceği göstermekteydi. Tabi bu sayede, eminlerin psikolojisinde yapacağı müsbet tesir sayesinde maden işlerinde daha ziyade ihtimam gösterecekleri de aşikârdır.

Geniş yetkilerle techiz edilen eminler, yükümlü oldukları vazifelerini yerine getirmemesi ve maden istihsalinin azalmasına sebep olacak tavır ve hareketler içerisinde bulunmaları halinde, bu defa mükâfat yerine cezalandırma ile karşı karşıya kalıyorlardı. 1138/1725-1726'de meydana gelen bir olay, devletin eminleri cezalandırma hususundaki görüşünü açıkça ortaya koymaktadır. Şöyle ki, Gümüşhane madeninde çıkarılan hammaddenin tasfiyesinin yapıldığı furunların ustalarına işlerini düzensiz olarak terk etmeleri neticesinde çıkarılan cevherlerin zamanında tasfiyesi olunamadığından dolayı, maden istihsalinde düşme meydana gelmişti. Bunun sebebi ise, eminin

⁸⁰ Sadrazamın 15 Şaban 1216/21 Aralık 1801 tarihli buyrulduşunun bulunduğu Darbhane nazırının takrirî; BOA, CD, 285.

⁸¹ Keban, Ergani ve Tevfik madenleri emini vekiline hitaben yazılan 16 Şevval 1216/19 Şubat 1802 tarihli hüküm; BOA, CD, 385.

⁸² Sadrazamın 15 Safer 1234/4 Aralık 1818 tarihli buyrulduşunu ihtiva eden telhisi; BOA, CD, 660.

maden işlerine ilgisiz davranarak vazifelerini hakiki olarak yerine getirmemesinden kaynaklanmaktaydı. Bunun üzerine hükümet tarafından, eminlerin tekâsül ve ilgisizliklerinden dolayı maden işlerinde bir aksaklık meydana geldiğinde hiçbir bahane kabul edilmeyerek cezalandırılacakları, cezadan kurtulmak için “selâmet-i halleri”ni istiyorlarsa mükellefiyetlerini tam olarak yerine getirmeleri gerektiği açıkça belirtilmiş ve madenin serbestiyet şartlarına göre ihtimamla yönetmeleri emr edilmişti⁸³.

Bunlardan da anlaşıldığı gibi, devlet, maddi ve manevi mükâfât vererek eminleri taltif ettiği gibi, herhangi bir hata yaptıklarında gerekli cezaya çarptırılacaklarını ortaya koyarak, eminlerin vazifelerini düzenli bir şekilde yapmalarını sağlıyordu.

Eminlerin Değiştirilmesi

Daha önce de işaret olunduğu gibi, bir yıllığına tayin olunan eminler, süreleri bittiği zaman eğer ibka edilmezler ise maden idarecilikleri sona ererdi. Bunda eminlerin madeni mükemmel idare edememesi veya daha iyi idare edecek bir şahsın ortaya çıkması da rol oynardı. Bunlar haricinde bir de olağanüstü hallerden dolayı eminler azledilerek yeni birisinin tayini gerçekleşirdi. Tatbikatla ilgili bazı misalleri ise şunlardır:

1172/1758-1759 senesinde, Gümüşhane maden emini olan Elhac Mehmed Ağa'nın zamansız olarak azl edilmesi üzerine, Gümüşhane sakinlerinden ulemâ, sulehâ, a'yânlar ve maden ustabaşısının müracaatı ve bizzat maden emin İstanbul'a bir arz göndererek, madenin şartlarına göre eminlerin tayinlerinin Mart'tan Mart'a yapıldığını, bundan dolayı eski eminin Mart'a kadar görevde kalması gerektiği belirtilmişti. Bunun üzerine, madenin kanunu gereğince yeni emin azl edilerek eski emin tekrar göreve getirilmişti⁸⁴.

1222/1808-1809 senesinde Ergani, Keban ve Tevfik madenleri eminliği yapan Elhac Mustafa Paşa, 1223/1808-1809 senesinde de ibkaen tekrar tayin olunmuştu. Fakat bu şahsın maden çıkararak gereği gibi tasfiyesini sağlayıp İstanbul'a göndermeye ve maden ile madencileri her türlü saldırı ve zulümden korumaya, madenin ihtiyacı olan kömür, kütük gibi levazımını karşılamaya, kısacası madeni idare etmeye iktidarı olmadığı gerekçesiyle azl edilerek onun yerine “kaviü'l-iktidar” ve nüfuz sahibi bir şahsın tayin edilmesi kararlaştırılmış ve Mustafa Ağa azl edilmişti⁸⁵.

⁸³ Gümüşhane Kadısına ve Gümüşhane, Keban ve Ergani madenleri eminlerine gönderilen evahir-i Şaban 1138/23 Nisan-3 Mayıs 1726 tarihli hüküm; Refik, a.g.e., s. 26.

⁸⁴ BOA, CD, 2840/1,2,3,4.

⁸⁵ Sadrazamın 3 Rebiülâhîr 1223/29 Mayıs 1808 tarihli buyruhdusunu ihtiva eden Darbhane nazırının takrirî; BOA, CD, 2255.

1223/1809-1810 tarihinde meydana gelen bir azl vakası ise şöyledir: Gümüş ve Gümüşhacıköy madenleri emini olan Cebbarzâde Süleyman'ın elinde, madenden başka bir şey kalmadığı, bundan dolayı da kendilerinin perişan olacağını bir arzuhalde sadrazama bildiren maden ahalisi, eminin azl edilerek, yerine başka bir zatın tayin olunmasını istemişlerdi. Halkın isteği yerine getirilerek Cebbarzâde azl olunmuş ve yerine başkası tayin olunmuştu⁸⁶.

Bunlara göre merkezi otorite; madenlerde cari olan kanunlara riayet edilmeden emin tayîn edilmesi, eminlerin istihsalı artırarak madeni icablarına göre yeraltından çıkarıp işletildikten sonra Darbhaneye tesliminde ihmal ve aczi bulunması, madeni iyi idare edememesi veya idareye muktedir olamaması, madenciler ile maden ahalisine zulüm yapılması veya yapma ihtimalinin bulunması hallerini eminlerin azil sebepleri olarak kabul ediyor idi.

Madendeki Vazifelilerin Denetlenmesi

Kadı'nın Fonksiyonu

Bilindiği gibi, kadılar görev yaptıkları kazalarda en fazla selâhiyete sahip olup, doğrudan doğruya merkeze bağlı ve merkeze karşı sorumlu idiler. Maden bölgelerinde de kadılar bulunduğu göre, bu durumun madenlerdeki serbestiyet sistemi ile nasıl telif edildiği incelenmeye değer bir noktadır. Kadılar ve eminlerin her ikisi de merkezi hükümet tarafından tayin edilen bu şahıslar olup, birbirinin emrinde mi çalıştıkları yoksa biri diğerine karşı denge unsuru mâhiyetinde olduğunu tespit etmek, konumuz açısından çok önemlidir.

Osmanlı Devleti'nde, ilk dönemlerdeki maden işletmelerinde herhangi bir dava tezahür ettiğinde. Kadı "Şer'ile" karar verir ve yasak-kulu da tatbik ederdi⁸⁷. Bundan başka kadılar madenlerde birçok vazifeler yaparlardı. Şöyle ki, 981/1573-1574 tarihinde yeni işletilmeye başlanan Kamengirad demir madeninin etrafındaki ahâliyi himaye etmekle Saray kadısı görevlendirilmişti. Bu kadı'nın vazifelerinden bir diğeri ise hangi taifeden kimlerin madenci tayin olunacağını tespiti idi⁸⁸. 1126/1714 senesinde İpek, Yenipazar ve Kanbaç kazâlarından her yaz döneminde Samakov madenlerine gelip çalışan işçilerin, Ferhat Zaim isminde bir şahıs tarafından en-

⁸⁶ BOA, CD, 839.

⁸⁷ Kanunnâme-i Sultanî, s. 5, 6, 9, 13.

⁸⁸ Bosna Beyi ve Saray kadısına gönderilen 27 Cemaziyelevvel 981/24 Eylül 1573 tarihli hükmü; Refik, a.g.e, s.16-17.

gellendiğinden maden işletilemiyordu. Bu madenin problemlerini, İstanbul'a intikal ettirerek çözülmesini isteyen Samakov kadısıydı⁸⁹. 1153/1741 senesinde Sirdekapsi madeninde çalışan madenci ve kömürcülerden, yeni bir seferin vuku'unda fazla i'âne taleb edilerek rencide edilmemeleri için emr-i şerîf isteyen Selanik naibiydi⁹⁰. 1174/1760-61 senesinde Gümüşhane madeninde zimmet ve maden müteterrikaları hesaplarının Mart'tan Mart'a görüldüğü ve yüzden eminin de Mart'a kadar bu görevde kalması gerektiği hususunu gelip meclis-i Şer'de ifade eden, Gümüşhane sakinlerinden ulemâ, sulehâ, ayânlar ve Gümüşhane madenleri ustabaşısının isteklerini İstanbul'a bildirip eminin Mart'a kadar yerinde kalmasında rol oynayan şahıs Gümüşhane naibi idi⁹¹. 1216/1861-1802 senesinde Gümüşhane krom madencilerinin ellerindeki köyün mahsulatının öşrüne mutasarrıf olan Trabzon sakinlerinden Kalcızâde Mehmed'in silahlı adamlarıyla beraber madencilerden fazla meblağ tahsil etmesi ve bazı kişileri Trabzon'a götürüp habs ederek ellerindeki akçeleri cebren alması üzerine, madencilere yapılan bu zulmün, madenin serbestiyet şartlarına aykırı olduğunu ve gerekli tedbirin alınması gerektiğini merkeze bildiren vesikalar arasında eminin arzı, ahâlinin müraca'atı yanında naibin i'lâmı da yer almakta idi⁹². Madenlerde çalışanların askeri seferler esnasında verdikleri i'âne, kadının kontrolündeki mahkeme sicillerine kayd olunurdu⁹³. Mal-ı mîrî, kalemiye, isti'câl harc ve imza vergilerinin maden ahalişi üzerine taksimi " marifet-i Şer' " ile olduğu gibi, bunların hangi yerden ne kadar toplandığı şeriyye sicillerine kayd edilirdi⁹⁴.

Kadınların madenlerde kuyuların açılması, cevherin çıkarılması ve hisselerin madenciler arasında paylaşılmasında da fiilî olarak vazife yapmakta idiler. Şöyle ki, cevher çıkarılan bir kuyunun, su çıkması gibi bahaneler ile terk edilmesinden sonra diğer madencilerinin buranın suyunu kurutup, işletilebilecek duruma getirmeleri halinde, bu kuyunun işletme hakkı kendilerine verilirdi. İşletmeye kâdir oldukları yerlere, kimsenin müdahale etmemesi için, maden emininden tezkere alındığı gibi kadıdan da hüccet alınması gerekiyordu⁹⁵. Ayrıca kuyudan çıkarılan cevher, maden ahâlişi, eminin ve kadının bir araya gelmesiyle şahısların hisselerine göre cevher miktarları

⁸⁹ BOA, CD, 1898.

⁹⁰ Madenlerde çalışanların ne kadar i'âne verecekleri hususunda Selanik mutasarrıfı ve kadısına 19 Ramazan 1153/ 7 Kasım 1741 tarihinde yazılan hüküm; BOA, CD, 1505.

⁹¹ BOA, CD, 1840/1, 2, 3.

⁹² BOA, CD, 2884.

⁹³ BOA, CD, 1505.

⁹⁴ T.S.M.A, Ş.S., 1805, v.7a, 13-16, 18a.

⁹⁵ Özbilen, a.g.e., s. 13-14.

belirlenirdi. Bu, katibin defterine kaydedildikten sonra, madencilere mühürlü tezkereler verilirdi⁹⁶.

Yukarıdakilerden anlaşılacağı üzere kadı veya nâib bir taraftan madene gerekli işçinin temini, işlerin serbestiyet üzere yürütülmesi ve eminin azil vaktinin ne zaman olduğu hususunda madenlerin şartlarını hükümete bildirirken, diğer taraftan madenci ve maden ahâlisinin korunması için onların isteklerini İstanbul'a bildirmekte idi. Daha önce de işaret olunduğu gibi davaların görülmesinde karar mercii de kadılardı. Ayrıca yeniden açılan maden kuyularının işletme hakkının belirlenmesinde eminin tezkeresi yanında kadıdan da alınmasının icab etmesi ve hisselerin madenciler arasında belirlendiği esnada kadı'nın da bizzat bulunması; maden eminlerinin serbestiyet sisteminde verilen geniş yetkilerle keyfi bir tutum içerisinde girişini önleyecek mahiyeteydi.

Madende ortaya çıkan mesele kadıların üstesinden gelemeyecekleri kadar büyük veya kadı'nın bölgesini taşıyan bir olaya, bu defa doğrudan merkezi hükümet işe karışmaktaydı. Mesela, 1198-1199/1783-1785 senelerinde Keban ve Ergani madenleri emini olan Mîr-i mîrandan Mustafa Paşa, madencilerden aldığı 100.000 batman mürdesenkin karşılığını vermemiş ve ahaliden de aşırı derecede vergi toplamıştı. Bunun üzerine madenciler doğrudan İstanbul'daki hükümete müraca'at ederek haklarının tahsilini istemişlerdi. Kayıtlar incelenip müraca'atın doğruluğunun anlaşılması üzerine Keban'a mesele halledilmesi için bir emr-i şerîf gönderilmişti. Fakat Mustafa Paşa'nın Divriği tarafına gittiği öğrenilmişti. Eski maden emini olan Mustafa Paşa'dan, ahalinin hakkının alınması için Divriği kadısına emir gönderilmişti⁹⁷. Yani, bu defa, başka bir mahallin kadısı madencilerin hak ve hukukunu muhafaza için vazifelendirilmişti.

Mübâşîrîn Vazifeleri

Her devlet, kendi sistemi içerisinde merkez teşkilatı ile taşra teşkilatının ahenkli bir şekilde çalışması veya bu sistemi bozulduğu zaman düzeltmek için bazı tedbirler almışlardır. Osmanlı Devleti'nde de bu amaçlarla taşraya mübaşirler gönderildiğini biliyoruz.

Serbestiyetle idare olunan maden bölgelerine Darb-hâne-i Âmire tarafından mübaşirler tayin ediliyordu⁹⁸. Mübaşirlerin hangi olaylar karşısında ta-

⁹⁶ Özbilen, a.g.e., s. 18.

⁹⁷ BOA, CD, 308.

⁹⁸ Balıkesir Kadısı naiblerine, mütesellimine, Balye maden eminine ve mübaşire, Kayalar madeninin işletilmesi hakkında 10 Şevval 1226/28 Ekim 1811 tarihinde yazılan hüküm; BOA, CD, 757.

yin edildiği tespit edildiğinde bunların vazifelerinin ne oldukları da açıkça ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, imdâd-ı hazeriye ve seferiyeden mu'afiyetleri karşılığında, Keban madenine kömür veren Arapgir, Çarsancak, Harput ve Malatya sancakları 1143/1730-1731 senesinden itibaren kömür verme yerine, imdâd-ı hazeriye ve seferiyelerini Keban madeni eminine vermeye başlamışlardı. Fakat 1146-1147/1733-1735 senelerinin hâsılatı zıkr olunan mahallerin valileri tarafından emine teslim edilmemesi üzerine ahali zimmetinde kalan meblağın tahsili için maden emininin isteğiyle bir mübâşir tayin olunmuştu⁹⁹. Görüldüğü gibi emin, vali ile aralarındaki hesapların görülmesi için yardım istemekteydi.

1186/1772 senesinde Karatova maden ahalisi zimmetinde kalan, eski eminin alacaklarını tahsil edilerek Darbhaneye olan borcu karşılığında takas edilmesi için Karatova madenine bir mübâşir tayin edilmişti¹⁰⁰. Yine aynı meyanda sefelin ahâli ve madenciler üzerinde kalan meblağını tahsil için 1197/1782-1783 senesinde Gümüşhane madenlerine de bir mübâşirin tayin edildiğini görüyoruz¹⁰¹.

Madenin işletilmesi için verilen sermayeden, Bozkır madeni ustaları zimmetinde kalan 1192-1199/1778-1785 seneleri arasına ait 23503,5 gurun tahsilini gerçekleştirip, maden emininin hesabına Darbhane'ye teslim etmek üzere 1200/1785-1786 senesinde Bozkır madenine bir mübâşir gönderilmişti¹⁰².

Mübâşirler sadece eminin ahâli üzerindeki zimmetlerini değil, aynı zamanda madende çalışanların eminde olan haklarını tahsil etmekle de vazifelendirilmekte idi. Mesela, 1238/1822-1823 tarihinde, Samakocuk re'âyâsından olup Adana'ya bağlı Sarıçam'daki demir madeninde çalışan ve ücretlerinin büyük bir kısmını alamayan usta ve kalfaların bakâyâ kalan ücretlerinin tahsili, tayin edilen mübâşirin vazifeleri arasında bulunuyordu¹⁰³.

Mübâşirlerin bir diğer vazifesi de madenlerin işletilmeye açılması ile ilgili idi. 1214 senesinde, Balıkesir'deki Balye madeni yakınlarındaki Kalaycılar madeni işletilmeye açılmasına rağmen, ahâlden nüfuzlu kimselerin

⁹⁹ Sadrazamın 3 Ramazan 1147/27 Ocak 1735 tarihli buyrulduğunu ihtiva eden telhîsi: BOA, CD, 854.

¹⁰⁰ Karatova kadısı ve maden eminine, eski eminin ahali zimmetinde kalan alacaklarının tahsil şekli hakkında 17 Rebiülevvel 1186/18 Nisan 1772 tarihinde yazılan hüküm: BOA, CD, 1197.

¹⁰¹ Gümüşhane maden eminine, kadısına ve mübâşire hitaben yazılan, eski eminin bakâyâsı hususunda muhtevi 7 safer 1197/12 Ocak 1783 tarihli hüküm; BOA, CD, 871

¹⁰² Bozkır kadısına ve mübâşire, ustaların zimmetindeki sermayenin tamamen tahsil ve Darbhaneye teslimi için 19 Rebiülahir 1200/ 19 Şubat 1786 tarihinde yazılan hüküm.

¹⁰³ Sadrazamın 1238/1822-1823 tarihli tehesi; BOA, CD, 2251.

karşı çıkması üzerine maden işletilememiştir. 1226/1811 senesinde Kalaycılar madeninin tekrar işletilmesine karar verilmiştir. Bunun için çıkarılan nümunelerin bir furunda ayrıştırılarak ne kadar saf maden elde edildiğinin defterini tutup Darbhaneye teslim etmekle vazifeli bir mübaşir tayin olunmuştur¹⁰⁴.

Ahali ile emin arasında çıkan anlaşmazlıklarda da mübaşir tayin olunmakta idi. Meselâ, 1756 senesinde, Küre-i nühas madenine bağlı Azdavay kazası ahâlisi, mükellef oldukları tahtaları üç senedir vermedikleri gibi, kendi işlerinin Kastamonu mütesellimi tarafından görülerek maden emînlerinin karışmamasını istemiştir. Buna karşılık, emin, Azdavay ahâlisinin madene olan hizmetlerini ifa etmeleri için emr-i şerîf rica etmiştir. Azdavay kazasının bütün işlerinin emin tarafından görülmesi hakkında ferman gönderilirken, meselenin halli için bir de mübaşir tayin olunmuştur¹⁰⁵.

Madenlerin “nizam ve temşiyeti için” tayin olunan mübaşirlere ahâli tarafından “hizmet-i mübaşiriye” diye anılan bir ücret de verilirdi¹⁰⁶.

Hülasa olarak söylemek gerekirse, yürürlükte olan kanunların tatbikinde herhangi bir aksaklığın meydana gelmesi, maden bölgesinde idareciler ile idare edilenler arasında büyük çapta olayların teşekkülü ve birinin diğerine karşı borçlu olması, yeni bir nizamın tesisi gibi hallerde merkezden tayin edilen mübaşirler, vazifeleri itibarıyla ne eminin ne de madenci ile ahali tarafındaydı. Meri olan kanûnlara göre kim haklı ise onu hakkına kavuşturmak mübaşirin vazifelerindendi. Zira mübaşir, eminin borcunu halktan tahsil ile görevlendirildiği gibi tersi ile de vazifelendiriliyordu.

Geniş selâhiyetli emin vasıtasıyla, birçok mülhakatıyla birlikte serbestiyet üzere idare olunan maden mukâta’alarında, eminin, yönetimi altındaki madenci ve ahaliye karşı yetkilerini kötüye kullanmasını önleyen, yani dengeyi sağlayan kadıydı. Bu dengenin, yöneten veya yönetilenler tarafına kayma gösterdiği anda nizamın tekrar tesisi için merkezden mübaşirler gönderilmekteydi. Mübaşirler, câri olan kanunlara uymada bir nevi hakemlik fonksiyonu yerine getirmekte idiler. Mübaşirlerin, merkezi hükümet tarafından tayin edildiği göz önüne alınırsa, devlet, serbestiyet sisteminde, yöneten ile yönetilenler arasında kanunlara uyma hususundaki vazifelerini mübaşirler vasıtasıyla yerine getirmekteydi.

¹⁰⁴ BOA, CD 757.

¹⁰⁵ Yaman, a.g.e., s. 273-276.

¹⁰⁶ T.S.M.A., Ş.S., 1805, v.2b. Ayrıca 1187-1186/1772-75 senesinde Karatova madenine tayin edilen mübaşire 300 guruş hizmet-i mübaşiriye verilmiştir; BOA, CD, 1197.

Tanzimat Dönemi ve Sonrası Maden İşletmesi

Osmanlı Devleti kendi geliştirdiği usule göre madenleri yönetmiş ancak XVII. yüzyıldan itibaren devletin her alanda güç ve otoritesini kaybetmesi madenlerin yönetiminde de denetimsizlik ve otorite boşluğuna yol açmıştı. II. Mahmut ve Tanzimat Döneminde Osmanlı Devleti'nde Avrupalı tarzda reformlar gerçekleştirilmişti. 1838 tarihli Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ile Osmanlı toprakları yabancıların kullanımına açılmıştı. Bu gelişme maden yönetimini de kökten değiştirmiş ve artık Osmanlı hükümeti maden işletme yerine madenleri şahıslar ve şirketlere ihaleye vermeye başlamıştı. Yani madenlerin işletilmesi sermaye sahibi şahıslarca yapılması usulü getirilmiş ve eski dönemde yapılan devletin işletme tarzına son verilmişti. Bu çerçevede madenlerin işletilmesi için 1861, 1869, 1886 ve 1902 yıllarında maden nizamnameleri yayınlanmıştı. Bu düzenlemelerle, 99 yılı geçmemek şartıyla madenlerin işletilmesi yerli şahıslara imtiyaz olarak verilmişti. Ancak Avrupalı güçlü devletlerin baskısı ile yabancı sermayenin maden işletmeciliğine dahil olması, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiş ve 1869 tarihli maden nizamnamesiyle de yabancıların maden işletmeciliğine doğrudan doğruya katılma imkanı sağlanmıştı.

1860-1907 yılları arasında Osmanlı topraklarında maden işletme imtiyazı alanlardan 34'ü İngiliz, 19'u Fransız, 11'i Alman, 8'i Yunan ve 3'ü Rus uyruklu idi. Özellikle güçlü devletlerin desteğini alan yabancı işletmecilerin maden işletmesi dolayısıyla pek çok problem ortaya çıkmıştı. Maden işletmeciliği Cumhuriyet dönemine kadar bu şekilde devam etmişti¹⁰⁷.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde madenlerin büyük çoğunluğu devlete aitti. Budan dolayı madenler ya eminler ya da mültezimler vasıtasıyla idare edilirdi. Osmanlı Devleti'nin de maden bölgeleri, zamanla özel bir statüye kavuşturularak serbestiyetle idare olunmuştu. Bu serbestiyet tarzıyla yönetilen maden bölgelerinin bütün işleri emin tarafından yürütülüyordu. Bu müessese bir anda ihdas edilmemiş olup, zamanla tekâmül ederek son şeklini almıştır.

XVIII. yüzyılın başlarında serbestiyet sistemi daha da gelişmiş, buna paralel olarak eminlerin maden idaresindeki rolü de son derece artmıştır. Valilere mütesellimlere, hâkimlere karşı maden ahalisini koruma vazifesi emine aid olduğu gibi, bütün işler de ya eminler tarafından veya onun kontrolünde yapılmaya başlanmıştı.

Maden eminin üstesinden gelemediği davaların görülebilmesi için mer-

¹⁰⁷ Ercüment Balcı, Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi ve İmtiyazlar, 1994, s. 29-49.

kezi hükümetten yardım istenmekteydi. Bölgedeki taşra idarecilerinden biri, madende suç işleyen birini cezalandırmaya kalktığı zaman ise, bu hareket uygun görülmeyle, suçluların muhakeme olunmaları ve cezalandırılması için de madene getirilmeleri gerekmekteydi. Diğer bir ifade ile Serbestiyet sisteminde, maden ahalisinden olup, suç işlediğinde başka bir bölgeye gitse bile yine madene getirilip gerekli cezanın verilmesi gerekiyordu.

Maden emininin dengelemek görevi kadıya aitti. Serbestiyet statüsüne sahip madenlerdeki kadı; eminin emrinde çalışan bir memur değildi. Madende bir dava görüldükten sonra kadı vermiş olduğu kararı merkeze bildirirken, emin, kadının vermiş olduğu karar gereğince emri-i şerif yazılmasını istemekteydi. Zaten vesikalarda devamlı bir klişe olarak geçen davaların “emin marifeti ve marifet-i Şer’ ile” görülmesi ibaresinden de anlaşıldığına göre, davalarda esas karar mercii marifet-i Şer’ idi. Yani kadının başında bulunduğu adli müesseseydi.

Osmanlı Devleti’nde, maden mukata’alarında tatbik ettiği serbestiyet sisteminde emininlerin bu geniş yetkileri, bazı müessese ve yetkilerle vasıtalarla dengeleniyordu. Sistem itibariyle, eminin tayin ve azli, merkezî otoritenin elinde olması, eminleri frenleyen, en başta gelen bir husustu. Hükümet istediğini emin tayin ediyor idi. Kendisini cibrî olarak, emin tayîn ettiren bir şahsa da bu çalışma esnasında müracaat ettiğimiz kaynaklarda rastlamadık. Ayrıca serbestiyet sistemi, bölgenin nüfuzlu kişileri tarafından zaman içerisinde tedricen merkezî otoriteye kabul ettirilen bir yapıda da değildi. Yeni keşf edilen bir maden çoğu zaman bölgedeki nüfûz sahibi kimselerin istemesine rağmen tesis edilmişti.

Madenlerde uygulanan serbestiyet tarzı idareye Tanzimat döneminde son verilmiş, devlet işletmesinden vazgeçilmiş ve madenler yabancı ülke sermayedarları tarafından işletilmeye başlanmıştı.

Kısacası Osmanlı Devleti güçlü olduğu dönemde madenlerini kendisi, zayıf olduğu dönemde ise büyük ölçüde yabancılar işletmişti.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BOA, Cevdet Dâhiliye(CD)

BOA, İbnülemin Ma’âdin

BOA, Kamil Kepeci(KK), Maden Kalemî (MK)

BOA, Tapu Tahrir(TT), 478

NOT: Vesika numaraları dipnotlarda verilmiştir.

Topkapı Müzesi Saray Arşivi (TMSA),

Şerhiye sicilleri (ŞS), 1805 (Tirebolu Şerhiye Sicili), V. 229.

Kitap, Makale ve Diğerleri

Akdağ, Mustafa, *Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, II, İstanbul 1977.

- Balcı, Ercüment, **Osmanlı Maden Rejiminde Nizamnameler Dönemi ve İmtiyazlar**, (İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış YL tezi), 1994.
- Kânûnnâme-i Sultani Ber-Müceb-i Örf-i Osmanî**, Ankara 1956.
- Refik, Ahmet, **Osmanlı Döneminde Türkiye Madenleri**, İstanbul 1930.
- Sahillioğlu, Halil, "XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darbhâne Mukata'aları", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, XXIII/1-2, İstanbul 1962.
- Sakaoğlu, Necdet, **Kösepaşa Hanedanı**, Ankara 1984,
- Özbilen, Ali, **Ahvâl-i Ma'den**, (basılmamış mezuniyet tezi, İ.Ü. Ed. Fak. Genel ktb. no: 1753).
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, I, Ankara 1982.
- Yaman, Talat M., "Küre Bakır Madenine Dair *Vesikalar*", **Tarih Vesikaları**, IV/4, İstanbul 1940.